

ДА ПРАБЛЕМЫ ПЕРАДАЧЫ АНТРАПОНІМАЎ У ІНШАМОЎНЫМ ТЭКСЦЕ

У артыкуле разглядаюцца асноўныя падыходы да перадачы антрапонімаў у іншамоўным тэксце. Аўтар аналізуе сучасныя спосабы і прыёмы перакладу замежных уласных імёнаў у славянскай філалагічнай традыцыі.

Уводзіны

Антрапонімы – гэта не толькі вербальныя, але і сацыяльныя знакі, паколькі іх галоўнай функцыяй з’яўляецца як намінацыя, так і ідэнтыфікацыя членаў грамадства. Увогуле, асноўная функцыя імёнаў у мове – вылучаць з ліку аднародных прадметаў ці асоб канкрэтны прадмет ці асобу і супрацьпастаўляць яго іншым аднародным прадметам. На думку М.В. Бірылы, антрапонімы – арганічная, “але і спецыфічная частка моўнай сістэмы, бо у іх няма нічога такога, чаго б у якім-небудзь з перыядаў не было б у самой мове” [1, с. 3]. Антрапанімія з’яўляецца “захавальнікам, кансервантам лексікі папярэдніх эпох, своеасаблівым люстэркам, у якім адбілася, праўда, у абмежаваных рамках, гісторыя развіцця лексічнай сістэмы мовы” [1, с. 4]. Выконваючы шэраг сацыяльных і культурных функцый, імёны жывуць і развіваюцца па законах мовы, але прычыны, што стымулююць развіццё анамастычных сістэм, усё ж такі не лінгвістычныя, а сацыяльныя. Як заўважыла Г.М. Мезенка, “нават форма імён, якая з’яўляецца толькі структурным кампанентам анамастыкі, і тая абумоўліваецца сацыяльнымі фактарамі” [2, с. 15].

Пераклад уласных імёнаў у большасці выпадкаў немагчымы, існуюць толькі спосабы іх перадачы ў іншамоўным тэксце. Асабліваць імёнаў і назваў, у адрозненне ад многіх запазычаных замежных слоў, палягае ў тым, што пры ўвядзенні іх у іншамоўны тэкст яны ў асноўным захоўваюць сваё першапачатковае гукавое аблічча, бо імёны абазначаюць індывідуальныя аб’екты непасрэдна (*nickname* ‘мянушка’ – *Bonnie* ‘Боні’). Прычына гэтага заключаецца ў спецыфіцы семантычнай структуры ўласнага імя. Для перакладу апелятываў гукавая абалонка не вельмі важная, больш істотна перадаць іх значэнне. Замежныя імёны запазычваюцца шляхам перакладу з мэтай захаваць стыль твора, а таксама ў выпадках, калі лексічнымі сродкамі спрабуюць перадаць спецыфіку ўнутранай

формы імя ў кантэксте. Напрыклад, імя англійскага караля пачатку XIII ст. *John Lakland* гучыць на беларускай мове як *Іаан Безземельны*, на рускай – *Иоанн Безземельный*, на нямецкай – *Johann ohne Land*, на французскай – *Jean sans Terre*.

Аналіз існуючых спосабаў і сродкаў перадачы антрапонімаў з'яўляецца актуальным таму, што да гэтага часу так і не склалася ўстойлівая традыцыя, якая забяспечыла б адзінства метадаў і спосабаў увядзення ўласных імёнаў у іншамовны тэкст. На сённяшні дзень у беларускім мовазнаўстве большасць прац па анамастыцы прысвечана этымалогіі імёнаў, прозвішчаў, геаграфічных назваў. Пераклад замежных імёнаў на беларускую мову амаль што не разглядаецца. Але ў беларусістыцы існуе думка, паводле якой уласныя імёны не варта перакладаць з адной мовы на іншую, паколькі яны не маюць лексічнага значэння. В.В. Шур адзначае, што слова *канстанцін* у мове грэкаў мела значэнне 'статы', 'пастаянны', аднак у сучасных мовах, у якіх ужываецца ўласны назоўнік *Канстанцін*, наўрад ці хто звязвае першасны сэнс з гэтым імем [3, с. 13]. На думку даследчыка, калі б уласныя імёны захоўвалі лексічнае значэнне, то ў шэрагу выпадкаў іх ранейшая семантыка не адпавядала б рэальнасці. Напрыклад, тапонім *Ноўгарад* у часы Кіеўскай Русі меў значэнне 'новае паселішча', а ў наш час гэтым тапонімам называюць самы старажытны горад Расіі.

Такім чынам, відавочна неабходнасць адноснай рэгламентацыі перадачы імёнаў, распрацоўкі навуковых прынцыпаў перакладчыцкай дзейнасці ў галіне анамастыкі.

Мэтай артыкула з'яўляецца аналіз існуючых падыходаў да перадачы антрапонімаў у сучаснай славянскай філалогіі.

Асноўная частка

1. Перадача імёнаў у XVI – XIX стст. Праблема перадачы ўласных імёнаў выклікае шмат спрэчак сярод практыкаў і тэарэтыкаў перакладу. Спрэчкі вядуцца амаль што з часоў эпохі Адраджэння, калі безэквівалентныя лексічныя адзінкі, у тым ліку і імёны, не перакладаліся, а замяняліся адзінкамі, характэрнымі для культуры іншамовнага тэксту. У перыяд Асветніцтва станоўча адносіліся да прыпадабнення адзінак перакладу на лад той мовы, на якую перакладаўся тэкст. Найлепшым доказам таму з'яўляецца замена традыцыйных імён міфалагічных багоў: напрыклад, шумерская *Інанна* пераўтварылася ў вавілонскую *Іштар*, тая – у асірыйскую *Аштарту*, а пасля – у грэчаскую *Афродыту* і рымскую *Венеру*. Усе багіні выконвалі адну і тую ж ролю – з'яўляліся апякункамі кахання і прыгажосці.

У пачатку XIX ст. перакладчыкі выказвалі самыя розныя меркаванні на конт найлепшага спосабу перакладу імёнаў, але выбар часцей прыпадаў на прынцып графічнага падабенства (транслітарацыю).

2. Сучасныя спосабы перадачы імёнаў. Першыя спробы абмеркаваць магчымасць перакладу ўласных імёнаў у славянскім мовазнаўстве у XX ст. былі распачаты перакладчыкамі-практыкамі М.Л. Любімавым, К.М. Чукоўскім. Сярод тэарэтычных прац па гэтым пытанні варта адзначыць даследаванні С. Влахавы і С. Фларына [4], В.С. Вінаградава [5], Д.І. Ермаловіча [6], Б.А. Старасціна і Р.С. Гілярэўскага [7], В.Н. Камісарова [8], А.В. Шыдлоўскага [9] і інш. Даследчыкі лічаць, што пры перакладзе ўласных імёнаў неабходна перадаваць увесь комплекс асацыяцый, якія яны выклікаюць у рэцыпіента.

2.1. Транслітарацыя – адзін з першых спосабаў перадачы замежных імёнаў. В.С. Вінаградаў адзначае, што ў канцы XIX – пачатку XX ст. англійскія ўласныя

імяны перадаваліся ў рускай літаратуры з дапамогай самай прымітыўнай транслітарацыі: кожнай англійскай літары ў слове падбіралася адпаведная літара рускага алфавіта. Але традыцыйная графіка англійскіх слоў, як правіла, не адлюстроўвала іх сапраўднага гучання. Так, у рускай мове з'явіліся антрапонімы *Валлас* (*Wallace*), *Ворчестер* (*Worcester*) [5, с. 153] і г.д.

У працы А.В. Шыдлоўскага “Лінгвістычныя праблемы перакладу на беларускую мову” звяртаецца ўвага на тое, што “ўвогуле ўласныя імяны не перакладаюцца нават пры перакладзе з блізкароднасных моў” [9, с. 5] (*Павел – Павел, Талаш – Талаш*). Але нават самыя блізкароднасныя мовы маюць значныя адрозненні на любым узроўні, таму нельга не ўлічваць неадпаведнаць аб'ёму значэнняў, што маюць усе моўныя адзінкі ў самых блізкіх мовах. Фанема, з'яўляючыся найменшай моўнай адзінкай, не мае ўласнага значэння, але служыць для складання і адрознення значных адзінак мовы: марфем, слоў і г.д. Таму на ўзроўні фанем часцей за ўсё перакладаюцца ўласныя імяны. Так, рускае прозвішча *Гагарин* на беларускай мове пішацца як *Гагарын*. Правапіс гэтага слова амаль што не адрозніваецца ад рускага. Аднак гэта прозвішча перададзена спосабам транслітарацыі па правілах беларускай арфаграфіі.

2.2. Транскрыпцыя. На думку С. Влахавы і С. Фларына, асаблівасць семітычнай прыроды ўласных імёнаў, а таксама неабходнасць перадачы плана зместу прывяла да шэрага асаблівасцей іх паводзін у мове і маўленні: да запазычання імёнаў шляхам транскрыпцыі [4, с. 208]. Адзначым, што транскрыпцыю трэба адрозніваць, з аднаго боку, ад перакладу, а з другога боку, ад транслітарацыі. Транскрыпцыя дазваляе перадаць у той ці іншай ступені сапраўднае гучанне замежнага імя і захавць яго нацыянальную фанетычную форму. Сённяшняя транскрыпцыя імёнаў *Wallace, Newcastle* набліжана да іх сапраўднага гучання: *Уолес, Ньюкасл*.

В.Н. Камісараў лічыць, што транскрыпцыя не існуе ў “чыстым выглядзе”, а мае “ўмоўны характар” [8, с. 164], што пацвярджаецца асаблівасцямі арфаграфічнай сістэмы мовы, напрыклад, у англійскай мове выкарыстоўваюцца гукі [ð], [ŋ] (англ. *Warner Brothers* – бел. *Уорнер Бразерз*), падвоеныя зычныя (англ. *Bill Clinton* – рус. *Билл Клинтон*), дыфтонгі і г.д. На думку В.С. Вінаградава, транслітарацыя з'яўляецца неэфектыўным спосабам перадачы антрапонімаў, а транскрыпцыя, наадварот, вярнула сапраўдным дзеячам мастацтва, літаратуры і навукі іх сапраўдныя імяны. Так, у рускай мове было *Шекспіриае* – стала *Шекспір*. Узгадаем, што у часы Ламаносава імя англійскага навукоўца *Newton* гучала як *Невтон*, а цяпер гэта рус. *Ньютон*, бел. *Ньютан* (“Что может собственных Платонов и быстрых разумом Невтонов Российская земля рождать” [5, с. 153]).

Нягледзячы на тое што барацьбу за рэгламентацыю і ўніфікацыю транскрыпцыі замежных слоў і ўласных імёнаў яшчэ пачалі такія выдатныя лінгвісты, як М.У. Сергіеўскі і Л.В. Шчэрба, па сённяшні дзень здараюцца супярэчнасці пры транскрыбаванні антрапонімаў. Гэты факт прыводзіць да памылак і ўзнікнення двух альбо больш варыянтаў аднаго замежнага імя. Так, напрыклад, англ. *Galsworthy* – рус. *Галстворти, Галсуорти, Голсворти, Гелзворти* [7, с. 33], англ. *Martin* – бел. *Мартын, Марцін* [10, с. 4] і г.д. Падобная варыятыўнасць у анамастыцы – з'ява, бясспрэчна, адмоўная, бо яна ўскладняе камунікацыю. Дыхронныя аманімчныя варыянты звязаны адзін з адным пэўнай храналагічнай паслядоўнасцю. Яны з'яўляюцца таму, што правілы транскрыпцыі – катэгорыя гістарычная, якая змяняецца ў сувязі са зменамі фанетычнага ладу моў.

2.3. Улік гістарычнай традыцыі. На думку В.С. Вінаградава, памылковая транскрыпцыя замежных уласных імёнаў надоўга застаецца ў памяці носьбітаў мовы. Такія варыянты становяцца замацаванымі традыцыяй у мове перакладу. Трэба ведаць, што англійскае імя *Charles* для сучасных носьбітаў транскрыбуецца як *Чарльз* (Чарльз Дарвін, Чарльз Дыкенс і г.д.). Але такое ж імя знакамітага караля, якому адсеклі галаву, вядома як *Карл I* [5, с. 154]. Затым *Карлам* быў названы і *Charles II*, а кароль *Джэймс (James)* ператварыўся ў *Якава*. Першага нарманскага караля Англіі звалі таксама, як Шэкспіра, але мы яго называем *Вільгельм-заваёўнік*. Нарэшце, калі прынц Чарльз узначаліць трон, ён будзе называцца *Чарльз III*, а не *Карл III*.

Нярэдка ўлічваць гістарычныя адпаведнікі неабходна і ў мастацкай літаратуры. Так, у рамане англійскага пісьменніка XVIII ст. С. Рычардсана “Кларыса” імя героя *Lovelace* перакладзена на рускую мову спосабам транслітарацыі як *Ловлас (Ловелас)*. Першы з гэтых варыянтаў згадваецца ў рамане А. Пушкіна “Яўген Анегін”, а другі стаў шырока вядомы ў рускай мове і пераўтварыўся ў агульнае імя, якое і да гэтага часу ўжываецца ў лексіконе. Тым не менш, сучасныя прынцыпы транскрыпцыі патрабуюць перадаваць гэтае імя на рускую мову як *Лавлейс*. Але, як заўважае Д.І. Ермаловіч, “прынцып гістарычнай традыцыі патрабуе і ад сучасных перакладчыкаў арыентавацца на гэты варыянт, што, зрэшты, неабходна толькі тады, калі гаворка ідзе менавіта аб гэтым персанажы” [6, с. 30]. Калі маецца на ўвазе іншы чалавек з такім імем, а таксама калі не ўзнікае ніякіх аналогій з героем Рычардсана, то прынцып гістарычнай традыцыі не актуальны і варта зыходзіць з агульных правілаў транскрыпцыі.

На думку балгарскіх навукоўцаў С. Влахава і С. Фларына, змяненні зацверджаных у дадзенай мове звыклых транскрыпцый уласных імёнаў – асаблівае пытанне, да якога трэба адносіцца з асцярогай, паколькі змяняць традыцыйнае напісанне і вымаўленне не толькі цяжка, але і немагчыма. Даследчыкі далучаюцца да думкі У. Россельса аб неабходнасці “больш паслядоўнага транскрыбавання”, але імкнуча паставіць пытанне аб неабходнасці паступовай замены самых няўдалых транскрыпцый; напрыклад, каб *Гейне* і *Юго* атрымалі свае ўласныя прозвішчы – *Хайнэ* і *Юго*, каб каралі рознай нацыянальнасці – англійскія, французскія, нямецкія, шведскія і інш. – не падводзіліся пад агульны лацінскі назоўнік *Карлаў*, а былі б *Чарльз*, *Шарль*, *Карл*, *Карлас*, *Карлаў*, каб сучасныя *Уільямы* не ператвараліся ў *Вільямов*, *Хельмут* – у *Гельмут*. “Намёкі на такі працэс прыкметныя, але вельмі ўжо яны нясмелыя і непаслядоўныя” [4, с. 210].

2.4. Калькаванне – гэта пераклад асобных элементаў слова ці словазлучэння, а затым іх аб’яднанне ў адзінае цэлае. Напрыклад, *Snow Queen* – *Снежная Каралева*. На думку В.Н. Камісарова, гэты прыём амаль што не існуе ў чыстым выглядзе, часцей сустракаюцца змешаныя спосабы перадачы [8, с. 166], калі, напрыклад, адна частка слова перакладаецца, а другая – транскрыбуецца.

2.5. Уключэнне замежнага імя ў тэкст перакладу з захаваннем яго графікі забяспечвае дакладнасць тэксту. Р.С. Гілярэўскі і Б.А. Старасцін заўважылі, што такі спосаб шырока выкарыстоўваецца ў мовах з аднолькавай графікай, што “ў выпадку яго выкарыстання ўсе супярэчнасці наконт перакладу ці перадачы імя адпадаюць, але застаюцца пытанні аб вымаўленні і скланенні такіх імёнаў” [7, с. 11-12]. Відавочна, гэты спосаб мае і вартасці, і недахопы. Так, беларускі тэкст з уключэннем лацінскай графікі становіцца нечытабельны і дзіўны на выгляд, але разам з тым ён дазваляе адразу бачыць зыходную форму імя. Таму варта прымяняць гэты спосаб у навуковай і тэхнічнай літаратуры разам з транскрып-

цыйй, прыводзячы ў дужках зыходную форму, напісаную на графіцы арыгінала. Пры перакладзе твораў мастацкай літаратуры гэты спосаб не выкарыстоўваецца.

2.6. Прыём змешвання. У працы Д.І. Ермаловіча “Уласныя імёны на стыку моў і культур” [6] падрабязна разглядаюцца задачы, звязаныя з праблемай перадачы імёнаў, што дазваляюць сфармуляваць некаторыя агульныя падыходы да іх вырашэння. Так, даследчык прапануе ўлічваць нацыянальную прыналежнасць, кампаненты значэння імя, канкрэтную прагматычную задачу, здольнасць імя да словаўтварэння, прынцып этымалагічнай адпаведнасці (транспазіцыю), магчымасць адаптацыі імя да граматычнай сістэмы мовы перакладу і захаванне тоеснасці імя ў перакладным тэксце. На думку Д.І. Ермаловіча, пры перакладзе імёнаў варта звяртаць увагу і на паходжанне імя. Так, напрыклад, пераклады імя *Michael* з англійскай або нямецкай мовы будуць істотна адрознівацца. Калі *Michael* з’яўляецца грамадзянінам ЗША, то імя перадаецца як *Майкл*, а калі ён немец, то – *Міхаэль*.

Заклучэнне

У пачатку XXI ст. тэорыя перакладу так і не дала адказу на пытанне аб перадачы ўласных імёнаў у іншамоўным тэксце, але гэта пытанне разглядаецца ўвесь час, існуе пэўная колькасць распрацаваных прыёмаў і метадаў. Некаторыя даследчыкі ўвогуле адмаўляюць тэрмін “**пераклад**” у дачыненні да ўласных імёнаў, некаторыя гавораць пра пераклад на графічным і фанетычным узроўні, іншыя называюць гэты працэс **перадачай** імя з адной мовы на другую. Нягледзячы на шматлікія распрацоўкі ў гэтай галіне, перадача замежных уласных імёнаў застаецца адной з цэнтральных праблем тэорыі і практыкі перакладу.

Можна лічыць у пэўнай ступені ўстойлівай канатацыю ўласнага імя як абазначэння індывідуальнага аб’екта. Адсюль відавочна, што знешняя (гукавая і графічная) абалонка імя павінна быць найважнейшай у параўнанні з аналагічнай апелятываў. Гэта можна пацвердзіць яе захаваннем пры перакладзе тэксту на іншую мову, у той час калі апелятыў страчвае сваю гукавую і графічную абалонку. У сувязі з неабходнасцю дакладнасці дакументацыі захаванне зыходнай гукавой і графічнай абалонкі запазычанага ўласнага імя набывае асаблівую актуальнасць.

Транскрыпцыя з’яўляецца адным з найбольш яркіх прыкладаў ўзаемадзеяння моў. Прагранскрыбаванае імя – гэта слова ўжо іншамоўнае. Таму найбольшая колькасць памылак сустракаецца ва ўласных імёнах. У апошні час надаецца ўвага распрацоўцы слоўнікаў асабістых імёнаў, мянушак і прозвішчаў. Транслітарацыя адрозніваецца ад транскрыпцыі сваёй прастатой і магчымасцю ўвядзення дадатковых знакаў. У наш час транслітарацыя, як спосаб уключэння замежнага ўласнага імя, менш выпадковая, бо зніжае і скажае яго гукавое аблічча.

Немагчыма захаваць дакладнае вымаўленне слова пры яго ўключэнні ў кантэкст іншай мовы ні пры адным спосабе перадачы. У гэтым выпадку непасрэднае ўключэнне, транскрыпцыя, транслітарацыя, калькаванне, пераклад з’яўляюцца толькі паслядоўнымі ступенямі набліжэння да арыгіналу.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. **Бірыла, М.В.** Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М.В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 504 с.
2. **Мезенка, Г.М.** Беларуская анамастыка: навуковы дапаможнік для студэнтаў універсітэтаў / Г.М. Мезенка. – Мінск : Вышэйшая школа, 1997. – 119 с.
3. **Шур, В.В.** Беларускія ўласныя імёны: бел. антрапаніміка і тапаніміка: дапам. для настаўнікаў / В.В. Шур. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 237 с.

4. **Влахов, С.** Непереваемое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1986. – 416 с.
5. **Виноградов, В.С.** Лексические вопросы перевода художественной прозы / В.С. Виноградов. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – 172 с.
6. **Ермолович, Д.И.** Имена собственные на стыке языков и культур / Д.И. Ермолович. – М. : Р. Валент, 2001. – 199 с.
7. **Гиляревский, Р.С.** Иностранные имена и названия в русском тексте / Р.С. Гиляревский, Б.А. Старостин. – М. : Высшая школа, 1985. – 354 с.
8. **Комиссаров, В.Н.** Современное переводоведение : курс лекций / В.Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 1999. – 192 с.
9. **Шидловский, А.В.** Лингвистические проблемы перевода на белорусский язык / А.В. Шидловский. – Минск : Вышэйшая школа, 1978. – 96 с.
10. Слоўнік асабовых імёнаў: бел.-рус. і рус.-бел. / уклад. У.А. Сарока ; навук. рэд. М.Н. Крыўко ; Бел. навук.-даслед. ін-т дакументазнаўства і арх. справы. – Мінск : Тэсей, 2000. – 275 с.

Паступіў у рэдакцыю 23.12.2010 г.